

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„Черноризец Храбър“
Архитектурен факултет
Катедра „Архитектура и урбанистика“

НОВИЯТ ЖИВОТ НА СТАРИТЕ УЛИЦИ И КВАРТАЛИ

Архитектурно-градоустройствени и художествени проблеми при
обновяването на търговските улици и квартали в градовете,
изградени през периода 1878-1944,
с илюстрации от Варна, Видин и др.

Арх. СТАНЧО ВЕКОВ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на научно-образователна степен „ДОКТОР“,
по научна специалност код 02.17.05
„Архитектура на сгради, конструкции, съоръжения и детайли“

Научен ръководител:
проф. д-р арх. Росица Никифорова

Рецензенти:
проф. д.а.н. арх. Маргарита Коева
член-кореспондент на БАН, проф. д.а.н. арх. Атанас Ковачев

Варна, 2011 година

Докторантът е зачислен със Заповед № ... 2008 г., Протокол № 2 от 07.11.2008 г. на Ректора на ВСУ “Черноризец Храбър“ за самостоятелна подготовка по научна специалност 02.17.05 “Архитектура на сгради, конструкции, съоръжения и детайли“, считано от 12.12. 2008 г.

Дисертационният труд включва общо 222 страници, в това число 317 илюстрации, приложения с авторски разработки и студентски проекти.

Проучената и използвана литература включва 118 заглавия, от които 65 български и 53 чуждестранни.

Структура на дисертацията:

УВОД

1. ГЛАВА ПЪРВА

Характеристика на централните търговски улици и квартали в българските градове, изградени през разглеждания период

2. ГЛАВА ВТОРА

Обновяване на екстериорни пространства

3. ГЛАВА ТРЕТА

Обновяване на интериорни пространства

4. ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Методика за проучване, съхраняване и обновяване на централните градски части

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЛЮСТРАЦИИ

ПРИЛОЖЕНИЯ

**Каталог на проекта „Изчезващите къщи/Хубавите къщи“;
Авторски плакати за изложби на студентски проекти;
Учебна програма по Реконструкция на сгради;
Студентски проекти по Реконструкция на сгради;**

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА.

Изследването поставя проблема за съхраняването на историческите центрове в българските градове, във връзка с адаптирането им за съвременни функции и като неразделна част от тяхното социално и пространствено развитие.

Разглежда периода от Освобождението от османско владичество (1878) до средата на XX век, подкрепен с примери от градовете Варна, Видин и др., заради аналогичното им геостратегическо значение, като главни входни врати на страната, както и с примери от някои други български градове.

Прави преоценка на културното наследство на този важен за историята ни период, белязан от небивал подем и оставил знакови за българската архитектура творби. Разкрива големия потенциал, който традиционните търговски улици и квартали носят, съхранили все още в значителна степен оригиналния си облик, повлиян от европейските неостилове от края на XIX и началото на XX век. Изтъква основното качество на градската среда - нейната спонтанност и ансамбловост, нарушавани както по времето на соца, така и в годините на демократичния преход, като се лансира тезата за ревизия на архитектурната памет.

Прави характеристика на градската застройка, систематизирана по вид, функция, конструкция и архитектурен стил, както и оценка на нейната културно-историческа стойност.

Анализира опита от реконструкции на градски пространства - външни/екстериорни и вътрешни/интериорни у нас и в чужбина, илюстрирани с паралелни примери, включително от собствената практика на автора, в диахронен разрез на тяхното развитие за последните 30 години.

Засяга темата за границата на допустимата намеса в сгради, паметници на недвижимото културно наследство, според влезлия в сила нов Закон за културното наследство. Поставя въпроса за баланса на отношението старо/ново, в контекста на градската среда и във връзка с нейното обновяване.

Извежда като първостепенен принципа за ценностната йерархия на паметника/средата, определящ параметрите на допустимата намеса, като интегрална нейна величина.

Предлага систематизация и терминологична класификация на възможните параметри на намесата по обновяване на градската среда, определяна в цялост с термина ревитализация.

В този смисъл са и предложените корекции на действащото законодателство, в широк обхват на темата - от ценностната скала на наследството до средствата за неговото обновяване, поддържане и мониторинг, както и защитата на авторско право и свързаните с него професионална етика и лична отговорност на архитекта.

Разглежда още един същностен аспект на градската среда - този на енергийната, материална и социална ефективност, възможни чрез регенерация на територии, конверсия на функции и структури, рециклиране на отпадъци, материали и производства, както и цялостен ре-дизайн на антропогенната среда.

Свързва темата за ревитализиране на градските пространства и структури с тази за устойчивото развитие на урбанизираните територии и създаване на културни пейзажи, като средство за решаване на задълбочаващите се екологични проблеми на планетата, в условията на все по-глобализация се свят.

УВОД

Хората се събират в градовете, за да живеят. И остават там, за да се радват на живота, Аристотел

Бъдеще за миналото - ето какво е нужно, а не едно настояще, което наемква за миналото, без да има перспективи за бъдещето, Бруно Дзеви

Има само един начин да се опреш на традицията, на миналото и той е да започнеш да саро” (лат. отначало), Арнолд Шьонберг

Съхраняването на националната идентичност на страните от т. нар. *нови демокрации* представлява основен проблем в процеса на засилена интеграция в европейски и глобален контекст. В съвременния свят на модерни технологии и единна информационна среда, за една страна като България е истинско предизвикателство да намери своето място, без риск да загуби собствената си идентичност. Добрата страна на това предизвикателство е, че България направи своя цивилизационен избор и не би могла вече да се мисли извън обединителните стратегии в рамките на Европейския съюз, оттам и на международната общност.

Резонно е да се запитаме, в какво се корени същността на проблема, дали не се преекспонира неговата роля в синхронизационния процес, дали той не изразява собствения комплекс за малка страна и периферна география, на фона на динамично преструктуриращия се свят. За идентичност пише Гео Милев още през 1920 г., когато в своя статия за *Родно изкуство* разсъждава над идентичността в изкуството: *Колкото повече напредва глобализацията в нашето общество, толкова по-силно се усеща необходимостта от осъзнаването на това, което се нарича специфика на мястото; това, което не може да се сбърка, в смисъл на едно ново средище, което да предостави психологическо разтоварване за гражданина.*

Разглеждани от този ракурс, традиционните исторически градски центрове, наследили социалната памет и съхранили Гео Милевата

специфика на мястото, са и естествените репери за регенерация на същото това място. Задачата на това изследване се заключава в това, да се открият онези характеристики на средата, които очертават тези репери и биха служили за трасиране на устойчива стратегия, за нейното физическо и естетическо оздравяване, или ако употребим по-съвременна терминология, на нейната ревитализация.

Формулирана в този смисъл, целта на изследването визира:

Разработване на методика за проучване, съхраняване и обновяване на историческите градски пространства (центрове), като синтезиран израз на природна и антропогенна среда и синоним на конкретното място (мое, твое, наше), респективно синоним на идентичност.

Някои основни задачи:

1. Да се характеризират търговските улици и квартали, изградени у нас през периода 1878-1944 г.
2. Да се изследват възможностите за обновяване на уличните и квартални пространства.
3. Да се проучат формите и начините за обновяване на характерни типове сгради от тази епоха и възможностите за интегриране в тях на съвременни функции.
4. Да се определи специфичното в методиката за обновяване на разглежданите улици и квартали и да се съпостави с постижения в други страни.

Конкретната методика за разработването на темата е:

А. Проучване на периодите за изграждане и развитие на търговските улици и квартали, анализиране на техните архитектурно-градоустройствени характеристики и съпоставянето им с други балкански и европейски страни.

Б. Анализиране на характерни примери за обновяване на улични и квартални пространства в градовете у нас и в чужбина, с изводи и препоръки.

В. Проучване на успешни проекти и реализации на обновени сгради, в градовете у нас и в чужбина, включително и с личното участие на автора на труда.

Г. Разглеждане на съществуващи методики за обновяване на архитектурно-градоустройствени ансамбли и разкриване на спецификата при търговските улици и квартали, в градовете у нас и в чужбина.

Предназначението на труда е в помощ на съвременната архитектурно-градоустройствена практика. Авторът интерпретира интелектуалната и професионална среща между историята и съвременността като задължително условие за приемственост, оттам и за успешна ревитализация на градските центрове. Особено внимание се обръща на паралела между българските и европейски практики. *Бъдеще за миналото* гласи мотото на Европейската година на архитектурното наследство, поставила още през 1975 г. във фокуса на общественото внимание проблема за съхраняване и интегриране на наследството в съвременните градове и урбанизирани територии. В унисон с европейските тенденции, архитект Георги Овчаров пише още през 40-те години: *Трябва да се внуши на поколенията, че сме ги имали тези богати, монументални, старинни строежи, паметници на древната славянобългарска култура, обликът на които трябва да послужи за основа при създаването на наша, специфично българска архитектура.* (Виж Неделчо Паскалев, Георги Овчаров, ДИ „Техника“, София, 1982)

ГЛАВА ПЪРВА

Характеристика на централните търговски улици и квартали в българските градове, изградени през разглеждания период

Разглежда историческото развитие на българските градове в периода от втората половина на XIX век до средата на 1950-те години.

Очертава отделните хронологични етапи на това развитие:

- Възраждане;
- Ранен капитализъм;
- Европейски влияния, неостилове и сецесион;
- Национално-романтично движение;
- Период между двете световни войни и
- Модерни влияния,

отнесени към архитектурно-градоустройственото наследство, обновяването на което е предмет на настоящето изследване.

Промените, настъпили в Османска империя в края на XIII и началото на XIX век, водят до отслабване на централната власт, за сметка на многобройни местни еснафи, които придобиват все по-голяма самостоятелност и се противопоставят на остарялата административно-религиозна система.

През втората половина на XIX век започва обособяване на различни селскостопански райони в страната: лозарство във Видин, Плевен до Варна, овощарство в Кюстендил, животновъдство в Котел, след Кримската война и земеделие в Добруджа. Възстановяват се търговските връзки с Дубровник, установени още по времето на Иван Асен II. Създават се цели търговски колонии, предимно в крайдунавските градове Видин, Свищов, Никопол, Русе, които се разрастват и стават центрове на санджак. Засилват се търговските връзки с Румъния и Европа. Появяват се първите параходни дружества, които поддържат връзки с Виена, а по-късно и с Цариград по море, чрез пристанищата във Варна и Бургас. Нараства ролята на различните средишни и сезонни панаири.

За начало на Българското Възраждане се счита написаната от Паисий Хилендарски „История славяноболгарская”, която се явява силен морален подтик на народната воля за свобода и себеутвърждаване. Единодушно е мнението, че именно Възраждането стои в основата на бързото развитие на цялостния стопански и обществен живот в страната след Освобождението. Дарителството изиграва важна роля при възстановяване и строеж на църкви, манастири и училища и е белег за висок морален и социален статус. Развитие получават дюлгерството, резбарството, иконопииста, златарството и други свързани с тях занаяти. Имената на майсторите

Колю Фичето, Генчо Кънев, Алекси Рилец, иконописците Захари и Димитър Зограф, Станислав Доспевски и много други, оставят завинаги свързани с най-добрите постижения на българското културно наследство.

Посочени са характерни за периода паметници, според типологията и архитектурно-строителната им характеристика, както и възникването на цели търговско-занаятчийски улици – чаршии, представляващи редица от малки помещения - дюкяни и работилници, с площ 10-17 м² и височина около 2,40 м, защитени от дълбоки дървени стрехи, за удобство на купувачите.

Икономическите и демографски промени в края на XIII и началото на XIX век се отразяват на архитектурно-градоустройствения облик на селищата. Появява се часовниковата кула, която като символ на просперитет и част от характерния облик на възрожденския град предопределя в голяма степен по-нататъшното развитието на централните градски части в разглеждания исторически период. Архитектурно-градоустройственото израстване на възрожденския град е общо, анонимно дело. В него участва цялото население - отделни стопани, еснафски сдружения, духовни общности, училищни и църковни настоятелства. Само три години след Освобождението, страната се сдобива, далеч преди редица балкански държави, с важен документ, предназначен да внесе ред в нашето младо архитектурно-градоустройствено дело. *Правила за строене на частни здания въ градовете на България* изиграват значителна роля в архитектурно-благоустройственото дело на страната. Последвалят *Закон за благоустройството на населените места в България* (1897) е по-близък до модерното европейско законодателство от останалите балкански страни и 80 български града се развиват според *целокупни подробни планове* още в първите 10 свободни години.

Строят се усилено пътища, жп линии, пристанища, което води до разрастване на някои градове, като Видин, Варна, Бургас, Горна Оряховица, за сметка на други, които остават извън обсега на това развитие. Заменят се постепенно малките работилници и дюкяни с построени по европейски образец сгради с висок приземен етаж за търговия и услуги и жилище на собственика в горните етажи.

Строят се първите големи обществени сгради - училища, болници,

казарми, както и първите индустриални сгради - фабрики, централи, складове (маази) и др.

Съединението на България (18.09.1885) очертава първия етап от развитието на българското градоустройство - открива се първото Средно техническо училище за кондуктори (строителни техници) и земемери; всички градове в страната (без Копrivщица и Несебър) се снабдяват с *регулационни планове* (1886-1918). Завръщат се първите български архитекти и инженери, дипломирани в европейски висши училища, а с тях навлизат и архитектурно-градоустройствените идеи на ХХ век и влиянието на неостиловете и сецесиона.

Най-голям дял за преобразяването на нашите градове в първите години след Освобождението имат неостиловете, чиито белези се проявяват още десетилетия преди него. Стремещът да се догонят европейските страни води до прибързано планиране, в резултат на което до 1912 г. се реализират плановете на повече от 80 града. Загубата на множество характерни възрожденски улици и ансамбли е цената, платена за това. Изключение прави планът на Видин (1898), който запазва съществуващата улична мрежа на Калето и много от неговите ценни сгради. Подобно е развитието на Русе, планирано още от Мидхад паша по европейски образец и отразено в плана на инж. Х. Давиш (1898). Новите градоустройствени принципи, заложи в тези планове, макар и твърде геометризирани, ускоряват модернизиранието на българските градове. Планът на инж. Аматие (1888) превръща хаотичната ориенталска застройка на София в познатата радиално-кръгова схема, съществуваща и днес. Пловдивският план (1896) на архитектите Шнитер, Йегершмидт и Лайен запазва полицентричната структура, доразвита с някои нови търговски улици. Първият план на Варна на инж. Каракулаков (1897), който вероятно ползва кадастралния план на полския инженер Вржжановски, снет по времето на руската окупация, предвижда разрастване на града в западна посока и регулира свободната, гъста улична мрежа на стария град с ортогонална улична мрежа за новата част, премахвайки крепостните стени. Прокараните първи основни булеварди за връзка между двете части създават големи обществени пространства с европейски мащаб.

Появата на непозната за възрожденската практика типология сгради засилва влиянието на европейските *неостилове*. Дворците за Княза, домовете на едри собственици, министерства, военни клубове, пощи, банки, театри, училища и др. сгради от това време отразяват в различна степен тези нови влияния, включвайки целия исторически стил арсенал, от късните (нео) интерпретации на *романика*, *ренесанс* и *барок до еклектиката*. В края на XIX и началото на XX век в Европа се установява трайно разминаване между техническите възможности, породени от бързата индустриализация и остарелите доктрини на господстващите архитектурни стилове.

Невъзможността за адекватна обществено-социална промяна провокира създаването на нова философия и нов, формален език в изкуствата и архитектурата - *сецесиона*. Познат под различни наименования в отделни страни, инспириран от живата природа и многообразието на нейните форми, сецесионът отрича историзираната стилистика и насочва към разчитане на по-дълбоки исторически корени на традиционни, местни култури.

Новопоявилият се европейски *романтизъм* рефлектира у нас в национално-романтично движение, което маркира значим етап в новата българска архитектура, макар и със закъснение от 30 години. Съществена роля изиграва сдружението *Родно изкуство*, обединило творци от различни сфери на изкуството, между които Гео Милев, Чавдар Мутафов, Антон Торньов и други радетели на *българския стил* и *пресътворяване на миналото в настоящето*.

Обект на новия стил са обществени, жилищни и култови сгради в София и страната: Халите на арх. Наум Торбов, Минералната баня на архитектите Петко Момчилов и Йордан Миланов, Църквата *Св. Параскева* на арх. Антон Торньов в София, както и характерните жилищни сгради на архитектите Дабко Дабков във Варна и Никола Нешов във Видин.

Сецесионът продължава и след Първата световна война, но все по-малко декоративен и с подчертан вертикализъм, което подсказва зараждане на европейския *модерн* и *Баухаус*.

Катастрофата, предизвикана от трите войни (1912-1915) изправя България отново пред тежки изпитания и народно недоволство,

довело на власт Земеделското правителство на Александър Стамболийски (1920).

Провеждането на два важни закона очертава неговия съществен принос за възстановяване на страната:

- замяна на военната с трудова повинност за младежите и
- задължително бързо застрояване на празните градски места.

Друг епохален за страната акт е *Законъ за направа на економически къщи за насърчаване на жилищния строеж* (1924), с който България става пионер в следните области:

- кооперативно строителство (арх. Любен Парашкеванов) – практиката е въведена в Европа доста по-късно като *Участие на ползвателите в цялостния процес на проектиране и изграждане на жилищата* и

- задължително прилагане след земетресението (1928) на монолитна скелетна стоманобетонова конструкция за сгради над 3 етажа.

Два типа за застрояване на кооперациите:

успоредно/многосекционно/калканно и

напречно на уличната регулация/едносекционно, характеризират изграждането на централните градски части. Прилагат се две планови схеми - коридорна и централна/холна, с проходни пространства, предпочитана до днес.

Архитектурата е изчистена от сецесионовите детайли, отворите получават хоризонтално развитие, вследствие на доминиращия в Европа рационализъм и ограниченията на *Наредба-закон за застрояване на София* (1934), която възпрепятства неправомерно отнемане на обществено пространство - улици, площади - чрез еркери, балкони, тераси.

Всичко това променя облика на българските градове, които постепенно се отдалечават от възрожденската си идентичност, в стремеж да догонят новите европейски тенденции.

Функционализмът, рационализмът и дори експресионизмът намират реализация в творбите на второто поколение български архитекти с европейски дипломи: Станчо Белковски и Иван Данчов; Димитър Цолов и Иван Васильов; Георги Овчаров, Стефан Венедикт-Попов, Коста Николов и др. Може да се твърди, че наследството, което оставят те и цялото първо поколение архитекти след Освобождението, е определящо за самоидентифициране на

материалната и духовна култура на страната и бележи най-българския период в нейното развитие.

В този смисъл бъдещето на българската архитектура се корени в повторния прочит на нейното европейско начало, поставено от пионерите на модерната архитектура.

Бъдеще, което днес все още остава цел, надяваме се, вече постижима.

ГЛАВА ВТОРА

Обновяване на екстериорни пространства.

Улицата е една колективна стая, Луис Кан

Уличните пространства се дефинират като гръбнак на всяка градска структура, синтезиран израз на целия социален и жизнен опит на неговите обитатели, отразени в естетическия и духовен идеал на времето.

Относителният превес на запазената строителна субстанция и стилната близост до европейските архитектурни влияния определят нейната значимост.

Традиционните градски части на градовете Варна, Видин и др. са обект на изследването, поради аналогично геостратегическо местоположение - своеобразни порти на страната от Дунав и от Черно море, както и заради личния опит на автора, свързан с тях. Генезисът на съвременния град идва от Средновековието, като в многобройните теории се набляга на две основни направления - романтическа и комбинирана/германска/. Последната обяснява града като следствие от разрастването на крепостите *бурги*, носители на *пазарно право*, създали модела на едностранната улица – *вики* (wikes) по протежение на път или река.

Аналогично е развитието на селищата в България на кръстовищни пътища и по търговски направления. Определена приемственост се разчита в етимологията на имената на селищата Нови пазар, Пазарджик, както и на улиците - Главна, Търговска, Чаршийска и т.н. Чаршията *Главната* във Видин, описана още от Феликс Каниц

или *Преславска* във Варна са главни търговски средища на тези градове с многобройни страноприемници, кафенета, гостилници, хотели.

Относително непроменени остават тези улици, чието историческо битие е плод на наследена възрожденска опитност и градоустройствена традиция, предопределена от географията на мястото. В средата на 1960-те години много от тях съвсем загубват своята идентичност, за сметка на несъобразени, но престижни за социализма обекти - партийни домове, съвети, съдебни сгради и др. Така за втори път (след 1912) изчезват ансамбли, цели характерни улици и централни части на градове като Видин, Добрич, Варна, Габрово и др.

Този семантичен прочит предпоставя следните задачи на изследването:

Първо - да реабилитира комплексните качества на съществуващата градска среда, недооценена от времето на тоталитаризма до днес и Второ - да реагира на глобализацията, заради възможната повторна загуба на идентичност, станала циклична в нашата културна история, като предложи метод за обновяване/ревитализация. За целта се определят 4 условия:

- диференциране на пешеходни и автомобилни потоци;
- осигуряване на обществен, стопански достъп и паркиране;
- функционална организация;
- естетическа оптимизация на пространствата.

Посочени са и възможните решения:

- юридически - различни форми на сдружения от собственици/наематели/ползватели и
- конкурсен - за цялостен инвестиционен проект, с гарантиран обществен интерес.

Привеждат се действащи практики - от кооперативното движение (1924), през опита на Великобритания с участие на наематели от 80-те, до проекта *Красива България* (1997-2008).

Дефинират се елементите на градската пространствена среда:

- улични трасета;
- улични фасадни силуети;
- витрини и визуална информация;

- градски дизайн;
- комплексно ел.осветление и
- арт-синтез,

които намират решение в т. нар. *пешеходните зони*.

Разгледани са етимологията и хронологията на произхода, развитието и тенденциите, през призмата на чужд и наш опит, вкл. на автора.

В сравнителен анализ са представени реализации на наши пешеходни търговски зони (Варна, Пазарджик, Видин, Пловдив) и чужди (*Чивитавекиа*, Виена), както и в ретроспективен план пешеходни зони от 80-те години; съпоставят се Варна и Виена.

Изтъкнат е теоретичният и практически принос на проф. д.а.н. арх. Иван Никифоров за реализиране на българските примери.

Предложена е систематизация на градските пространства, според техния вид:

- линейни - улични/пешеходни пространства;
- структурни/обемни - вътрешно квартални пространства и
- смесени - комбинация от горните две;

систематизация на градските пространства, според начина на застрояване:

- свободно - самостоятелно;
- склучено - частично по контура на квартала и
- непрекъснато - по целия контур на квартала, в зависимост от което се определя съответния метод на намеса/реконструкция.

Направен е сравнителен анализ на степените структурна намеса у нас (София, Варна, Видин, София - проф. д-р арх. Росица Никифорова) и в чужбина (Ню Йорк, Щутгарт, Барселона, Дрезден, Хамбург).

Уличните фасадни планове са отчетени като съществен елемент в пространствената структура на централните градски части.

Разгледано е състоянието на проблема у нас и в ретроспектива, на фона на световната практика и личния опит на автора.

Дешифрирано е понятието *фасадизъм* - запазване само на фасадна структура, за сметка на нова вътрешна с модерен интериор.

Направен е паралелен прочит на темата в българската и чуждестранна практика, с анализ на възможните гранични състояния.

Предложен е селектиран принцип за решаване на проблема *улични фасадни силиуети*, определен като диалог - *старо/ново* и/или *съществуващо/проект*.

Изведена е тезата за ценността на оригинала, есенциален за тази специфична сфера, в контекста на проблема за преосмисляне на града като комплексна културна ценност.

Моловете *versus* традиционните търговски центрове - възможен ли е такъв ракурс на проблема за ревитализация? Авторът се опитва да изведе тезата за интегриране на двата полюсни модела на обществени центрове – модния мол и традиционното историческо ядро на града.

Проследява се възникването на този социален феномен, чиито корени остават далеч в древността и традиционните източни пазари. Отнесен към новата история обаче, той води началото си от САЩ, където най-напред се появява в Сиатъл с *Нордгейт* на арх. Виктор Грюн (1950), но първообраза на днешния мол се открива в Гран Пале (Париж) на арх. Виктор Луи (1784).

Друг исторически паралел се търси в остъклените търговски галерии, станали модни в края на XIX век почти във всички големи европейски градове - Париж, Милано, Торино, Брюксел, включително Москва (арх. Померанцев и инж. Владимир Шухов, 1893).

Разглежда се развитието на този тип търговски центрове - от първите, едноетажни и неклиматизирани до многоетажни, с хотели, банки, административни услуги и т. нар. центрове с интегрирани функции, вкл. обитаване, медицински, развлекателни и широк спектър от други услуги и дейности.

Посочени са две разновидности на търговските центрове:

- т. нар. *празнични пазари*, разположени на крайбрежни променадни, често във възстановени/конверсирани стари складови и пристанищни сгради - Бостън, Балтимор, Сидни и др., и

- *обществени центрове с непокрити пространства* - Хортън Плаза, Сан Диего (1985), целта на които е да доближат модерната интерпретация до тази на традиционните градски центрове. Това би могло да се приеме като симптом за изчерпване потенциала на модела (Mall) и сигурен белег за необходимостта от генериране на нови печеливши идеи.

В трактовката на темата не са пропуснати и поредните видове центрове от края на ХХ и началото на ХХІ век:

- *аутлет* - търговски центрове за продажба на фабрични стоки на дребно (Parndorf, Австрия, 1998). Намалените цени, марковите стоки и широка гама от услуги и забавления привличат клиенти и инвеститори. Оптималната транспортно-комуникационна връзка и нетрадиционното архитектурно-пространствено решение гарантират търговски успех.

- *on line* - търговия по интернет, регистрирана по Коледа 2008 във Великобритания като шопинг мания, е друга алтернатива за съвременна търговска форма.

Дали обаче предимствата, които тя носи - пазаруване без откъсване от дома, без загуба на време, без разходи за транспорт и т. н., са достатъчни, за да компенсират липсата на социалния аспект, традиционен за тази сфера на услуги?

Дали бутафорната архитектура на аутлет-центъра, не би могла да се замени с автентична градска историческа среда е въпросът, чийто отговор е формулиран в предлаганата теза за решение.

Дали всички тези опити са само мениджмънт и стратегия на големите световни търговски корпорации или сигурен знак за необходимост от социална адаптация към параметрите на глобалния свят, с избледняваща идентичност?

Строителството на първите търговски центрове от типа мол в България може да се определи като своеобразна експанзия, след като дори по-малки градове (Дупница, Каварна, Несебър, Сандански) имат или предвиждат подобно строителство.

Негативните страни на тази експанзия се състоят в следното:

- изграждат се в централни градски части, а не в извънградски;
- имат ограничен автомобилен достъп;
- нарушават хомогенността на съществуващи градски части и
- не срещат инвеститорския с обществения интерес.

В този аспект изследването предлага алтернативни решения, които включват съвременни устойчиви методи за регенериране на градската среда чрез конверсия, реконструкция, реинтеграция, вместо експанзия на нови и/или за сметка на вече усвоени терени. Става въпрос не толкова за отделни обекти, колкото за потенциала на цели компактни структури от традиционните исторически ядра на българските градове, които да се интегрират за съвременни, многофункционални обществени центрове.

Изтъкната е ценностната характеристика на традиционните градски части:

- традиционно ситуирани в същинския градски център;
- значителна степен на инфраструктурна наличност;
- физически годеи сграден фонд;
- ценен исторически контекст на средата и
- богата палитра от пространства, форми и стилове, съвкупността от които дава конкретния социо-културен модел на мястото, чиято роля нараства, паралелно с необратимите процеси на глобализация. Опитът с реализираните пешеходни зони в България показва, че за превръщането им в равностойни съвременни търговски центрове не е достатъчна реконструкцията на структурни и инфраструктурни елементи - настилки, комуникации, обслужване, улични фасадни силуети, нито само на отделни обекти.

Отсъствието на единна и цялостна концепция за комплексната им функционална и архитектурно-пространствена организация, както и на адекватна методика за реализация и развитие, са истинският проблем.

Възможно решение се търси в конверсия на тезата *за или против* традиционните търговски центрове, като се лансира контра тезата: Традиционното градско ядро (City) заменя равностойно модния център (Mall) като фокус на съвременен градски живот и социална активност, като очертава и една възможна стратегия за устойчиво развитие на българските градове и селища.

ГЛАВА ТРЕТА

Обновяване на интериорни пространства

Изтъква се неделимостта на двете архитектурни същности - външна/екстериор и вътрешна/интериор като интегрална величина от историческа и географска определеност, а пространствените връзки помежду им са дефинирани с междинни пространства. Разгледани в локален и по-широк пространствен аспект, те разкриват сложната взаимозависимост на отношението екстериор/интериор и неговата многозначност.

Разчетен е дуализъм на архитектурата както в традиционните полуоткрити пространства на българската/регионална къща от Възраждането - чардак, пруст, двор, порта, така и в колонадите и аркадите, пренесени като практика от древността до днес.

Взаимното проникване на пространствата, тема и на модерната архитектура, е разгледано на база сравнителен анализ между европейски и български примери (Понте Векио, Флоренция и Покритият мост, Ловеч).

Остъклените галерии, козирки, балкони и огради, характерни за късните стилове и сецесиона, подкрепят с паралелни примери темата. Оформлението на фасади и витрини, както и на интериора и мебелите, е отчетено като резултат от европейски влияния, проявени в наследството от разглеждания период..

Адаптирането на това наследство към съвременните функции е предмет на реконструкция на търговските улици и централните градски части, с цел тяхното ресоциализиране. Предложени са следните начини за интегриране на нови функции в съществуващи сградни структури:

- доразвиване на първоначалната функция;
- комбинирание с нова функция и
- конверсия/смяна на основната функция.

Дадена е следната класификация на съществуващите сгради от разглеждания период:

- *типологична* - жилищно-търговски сгради с висок приземен етаж:
  - административни/социални - банки, болници, приюти;
  - културно-зрелищни - театри, кинотеатри, клубове;

- производствено-складови - фабрики, хранилища, маази;
- енергийно-транспортни - централи, жп гари, депа;
- култови - църкви, синагоги, джамии;
- *стилова* - народна къща:
  - възрожденска дървена къща;
  - неостилова къща - неоготика, неороманика, неоренесанс, необарок;
  - сецесион и еклектика;
  - национален романтизъм;
  - модерн - европейски функционализъм/рационализъм и
  - осъвременена класика;
- *качествена* - добри пространствени показатели;
  - голяма светла височина на етажите - 380-500 см;
  - голям обем на подпокривните пространства;
  - добро физическо състояние;
  - ценни архитектурно-художествени качества и
  - културно-историческа стойност на ансамбъл.

В сравнителен анализ са очертани принципни решения за адаптиране на съществуващи сгради за съвременни функции в периода до и след демокрацията (1989). Разгледани са различен тип заведения за хранене (ресторанти, кафенета, барове) според търговската номенклатурата на социализма и според стилово-художествената инспирация (с български, битово-етнографски мотиви или по чужди, екзотични образци). Те са подкрепени с критичен поглед върху реализации по темата, в т. ч. на автора, от Варна и Видин, градове базови за изследването.

Цитиран е интересен принцип на интериорно решение, при който темата за двузначността на отношението вътре/вън, се третира чрез конверсия на екстериорен фрагмент в интериора – прием, използван от Алдо Роси в театър „Карло Феличе”, 1983 (Генуа).

Засяга се най-същественният проблем в тази сфера - проблемът за стойността на наследената структура и оценката на нейните комплексни качества.

Предложен е метод за деконструиране на материалната субстанция на средата чрез разчитане елементите, дефинирани като:

- носещи/конструктивни = постоянни и

- неносещи/преградни = променящи се.

Изведени са обобщени принципи за третиране на интериорните пространства, които се свеждат до интегриране на две субстанции - съществуваща/стара и проектна/нова. Степента на тази интеграция и възможната физическа и смислова конверсия на елементите ѝ определят крайния ефект на всяка реализация.

Избрани са еталонни постижения от чужди реализации (музей Д'Орсе, Париж), в съпоставка с подобни примери в България. На базата на собствен практически опит, авторът дава развита концепция за реновация на интериор, който включва елементи на устойчиво развитие:

- интегриране на утилитарни и музейни функции;
- интегриране на структурни и декоративни елементи;
- конверсия и реставрация на елементи;
- повторно и иновативно използване на материални ресурси;
- ре-дизайн;
- арт-синтез;
- цветови, звуков и светлинен синтез;
- рационализиране на строителния процес и
- оптимизиране на инвестиционната рамка.

Както се посочи по-горе, за разлика от новата/проектна визия, съществуващата конструкция се определя като меродавна за всяко архитектурно решение в екстериора и интериора на този тип обекти.

Класифицирани са следните разновидности на конструктивна/структурна намеса:

- реставрация на съществуваща структура;
- запазване на съществуваща структура по актуализирани норми;
- запазване частично и интегриране на нова структура;
- запазване на фасадна и подмяна на вътрешна структура;
- замяна на оригинална с нова структура, поради амортизиране;
- реконструиране по документи/архиви/аналогия и
- придвижване/преместване на съществуваща структура.

В подкрепа на класификацията са изведени примери от световната практика, на базата на които се извежда тезата:

Конструктивните проблеми, като такива, са несъществени, в сравнение с генералния въпрос - Защо е необходимо възстановяването на отминали епохи, паметници и стилове?

Отговорът засяга недостига на идентичност в условията на всеобща глобализация и единна информационна среда. В този смисъл, във века на съвременните високи технологии, *социокултурният аспект на реконструкцията*, като комплексен метод за ревитализация, е много по-съществен, отколкото чисто техническата страна на въпроса. Неразделна част от конструктивната структура е и тази на инфра-структурата - комплексът от пълната гама съвременна сградна съоръженост или т. нар. инженерна инфраструктура.

Многократното насищане с нови и нови, инсталационни системи от най-ново поколение (нано технологии, оптични влакна, супер-материали) предизвикват нова трактовка на цялата проблематика. Напомня се прецедентът с Бобур - Културния център *Жорж Помпиду* в Париж на архитектите Ренцо Пиано и Ричард Роджърс (1975), който поставя разделителна граница в отношението между изкуство и техника и прави нов прочит на темата за мястото на техническите системи в интериора/екстериора. Отново принципът на интеграция между цялостната архитектурно-пространствена и конструктивна среда и инженерните системи се оказва не само оптимален, но и се превръща в своеобразна норма за модерност. Съпоставят се примери преди Бобур и след него, взети от българската и чуждестранната практика; разглеждат се разновидни проявления, както по функционален белег - заведения, офиси и др., така и по характеристики на средата.

Конверсията на индустриални обекти е най-честият показател за синтез на архитектурна и инсталационна концепция. Чрез нея се постига един краен комплексен продукт, какъвто е интериорът. Оптимизира се намесата в материален, енергиен и естетически аспект, в която се фокусират икономическата и социална ефективност на реконструкцията и тъкмо това се оказва актуалният успешен метод за ревитализация на съществуващи сградни структури и градски части.

Старото може да се впише в новото, придавайки му по-дълбок смисъл. Думите на английския архитект Никола Боярски артикулират естетическите аспекти на диалога между старо и ново, оттам и неговия знаков смисъл.

Когато говорим за този диалог, името на Карло Скарпа е първото, което въвежда в сложната проблематика за приемствеността. Заслугата му се състои във визуализиране на диалога- старо-ново, посредством материализирането му в конкретната пространствена среда. Схващането на Скарпа за музеите не като *машина за експозиции*, а като инструмент за оценка, който дешифрира ценностния потенциал на артефакта, пространството, структурата и го предава на реципиента, се отнася предимно до архитектурата на музеите, но засяга принципно и сложността на разглеждания дискурс.

Дуализмът на архитектурата, като синтез на материално и духовно, според Бруно Дзеви, може да се интерполира в паралел с езика, поради идентичността в съотношението на опозиционната двойка *граматика-език*. Следват примери за многозначността на опозицията и възможността за извличане на сложни художествени стойности от интеграцията старо-ново. В сравнителен анализ са съпоставени примери за третирането на интериора като художествен синтез в контекста на заварена среда, при това синтезът между архитектура и пластични изкуства е проследен в ретроспективен план и съотнесен към различни социокултурни конюнктури и методи на работа.

Степента на намеса в среда/паметник се определя от следните разновидности:

- реставрация на оригинален интериор;
- частична реставрация и доизграждане, в духа на оригинала;
- реконструкция на оригинала и експониране на фрагменти от него;
- реконструкция на оригинала и интерпретиране на оригинала и
- интегриране на оригинал и съвременна намеса.

Колкото до границата на намеса, то тя е функция на ценностната категория на паметника и е в обратна прогресия на неговите стойности.

Изследването защитава тезата, че политиката за ревитализация на сградите, структурите, съоръженията и пейзажите би трябвало да бъде елемент от една дългосрочна стратегия за постигане на траен континуитет в развитието на градската среда. Подобна политика е сигурен цивилизационен белег.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Методика за проучване, съхраняване и обновяване на традиционните централни градски части

Разгледана в ретроспективен план, темата води до *ренесанса*, преоткрил древността (Гърция, Рим) като извор на вдъхновение и интерпретации. Разнопосочни гледни точки (Винкелман, Пиранези) поставят началото на дебата за мястото на античността в европейската култура. За същинска методика, свързана при това единствено с реставрацията на средновековните паметници, може да се говори едва след втората половина на XVIII век. В сравнителен план се привеждат основните концепции за опазване на паметниците - от интервенизма на Виоле льо Дюк и реконструкцията *ex novo* до Ръскин и английския *абсолютен и пасивен респект*. Противно становище извежда Камило Бойто, според който намесата следва да се сведе до *най-неизбежното - да се консервира, а не да се реставрира*. Друг италиански автор - Амбролио Анони отрича както стилистичната реставрация, така и историческата реконструкция и лансира тезата *caso per caso* - т. е. диференциран подход. Мястото и защитата на историческите паметници в дебата за съвременното градоустройство обосновава Алдо Роси с теоретичния си труд *Архитектура на града*.

Цитираните разнопосочни концепции открояват необходимостта от нов, съвременен диалог по темата за паметниците, в който историци и архитекти да срещнат консенсусно становищата си за реставрацията, като метод за съхраняване на историческото наследство, но и като акт на творчество. Презумцията за двете гледни точки предполага адекватна на времето историчност.

Следва систематизиран преглед на различни съвременни методики за съхраняване и обновяване на традиционни градски части в Италия, Полша Германия, Русия и други, традиционно силни в тази специфична сфера, страни. Цитират се образци от Милано, Варшава, Гданск, Бремен, Санкт Петербург, Москва и други градове, чиито специфичен опит води до паралелни резултати. Безпрецедентният случай с Варшава, която разрушена почти до основи през Втората световна война, възкръсва със средствата на *реставрацията и реконструкцията*, а не на *консервацията*, именно по волята на обществения консенсус.

Изведен е следният важен извод:

Придържане към историческата достоверност на квартала и града е много по-важен фактор, отколкото точната, научно-историческа достоверност. За Германия и Западна Европа разликата е не толкова в доктрините/методите, колкото в предимно частния характер на финансиране процеса за обновяване. Предпочетени са дългосрочни програми и етапни планове за реализиране в рамките на 10-15 години. Експериментиран е успешен *метод за интегриране на ценни архитектурни фрагменти* от разрушени сгради при реконструкция на други подобни, в същия квартал (Шноор на Бремен).

На немският опит от последните 30 години дължим промяната във философията и методиката на архитектурния континуитет. Според Георг Гибелер, един от авторите на изданието *Refurbishment Manual*, все повече се разширява степента на намеса и се развива класификацията на сградните структури. Налага се изводът, че класификацията е непълна и/или включва едновременно различни комбинации, заради многообразието и спецификата на сградните структури. Извода потвърждава и Австралийската харта на ИКОМОС (Бура, 1990 г.), в която се декларира, че опазването може да включва още:

- *запазване или повторно въвеждане на дадена функция;*
- *запазване на асоциации и значения и*
- *поддържане, опазване, реставрация, адаптация и интерпретация,*

най-често в комбинация, на повечето от посочените функции. Руският опит извежда метода на *комплексна реконструкция*, който включва и вътрешните пространства на сключената застрейка, освен тази на отделни обекти.

Не екстериорът на сградите, а интериорът на града се намира в центъра на вниманието на архитекта, според Андрей Иконников.

Възможно ли е примиряване на два принципа за формиране на градовете? Тезата за *спонтанност* и/или *структурност* изказва руският автор Зосимов. Подобна позиция заема и арх. Никола Николов, като интерпретира исторически принципи в съвременни реализации. Той развива идеята за *пространствена диалогичност* при работата си по ОУП Велико Търново.

Авторът на това проучване се спира на българския опит в тази сфера, като визира комплексната дейност на НИПК на базата на две разработки:

- директивен план за опазване паметниците на културата във Варна (централна част, 1985 г.) по утвърдена методика на института;
- анализ и оценка на формиращите структури и директиви за интегрирането им в съвременната градска тъкан;
- концепция за експониране на археологическите паметници в Пловдив (1983 г.), изведена в следните принципи:
- запазване и разкриване;
- експониране;
- взаимно обогатяване - идейно и пространствено и
- социализиране на историческата среда.

Общ недостатък на българския опит е ограничаване на проблематиката единствено около и само до регистрираните паметници на културата - предимно от античността, средновековието, Възраждането и високите йерархични нива на ценностната скала. Цялата следосвобожденска епоха, предмет на това изследване, в която нерегистрираните паметници са повечето сгради и структури, остава сякаш извън вниманието на закона и попада в полезрението на агресивната политика на предприемачи и собственици в годините на прехода.

Причините за това състояние са обобщени в следната последователност:

- премахване монопола на държавата и Закона за реституция на собствеността;
- неадекватно на новите условия законодателство - ЗУТ, ЗПК;
- изчерпан финансов ресурс на страната и
- невъзможност да се формулира единен модел за интеграция на културно наследство в съвременния град.

Съществено в случая е не толкова формалното подновяване/реновиране на историческите градски части - носители на идентичност, колкото тяхното ресоциализиране. Проектирането на двете формиращи субстанции - материална и духовна върху пространствено-времевата компонента на модерното битие би довела до създаване на устойчив модел за бъдещото развитие на града.

Подобни модели са реализирани в Копенхаген, Барселона, Лион и Богота. Общото в тях е свързването на архитектурната политика, отнесена към обществените пространства, с други политически проекти, така че те да се превърнат в сигурно средство за реализиране на целите.

Направен е още един паралел с т. нар. *shared space*, чиято философия се състои в споделената отговорност, постигана чрез интегриране на публичните пространства с нуждите на техните ползватели.

В продължение на тези разсъждения, може да се установи, че търговските улици и квартали в България, като публични пространства от важно значение за социалния живот на градовете, в повечето случаи не са предмет за действена политика от страна на общините. Липсата на диалог между общественост и управляващи по приоритетите на градското планиране и развитие блокира всякакви намерения за промяна на статуквото.

Интересен опит за активиране на позицията на гражданското общество в политиките на града събира 3-годишният (2007-2009) проект *Изчезващите къщи/Хубавите къщи*, с куратор арх. Станчо Веков. Стартирал в подкрепа на кампанията на САБ *Наследство в риск* за реабилитиране на традиционните градски части с

историческо наследство, проектът тръгва от Варна, за да обхване и други градове, артикулирайки обществените нагласи за съхраняване на градската памет в изложби, публични обсъждания, уъркшопове и други дейности, обединили архитекти, студенти по архитектура, журналисти, фотографи, художници, изкуствоведи от цялата страна.

В широката публичност на проекта, отразен пространно в печатните и електронни медии, рефlekтира обществената нетърпимост към строителната конюнктура и загрижеността за културното наследство. Разгледан в по-широк контекст, този проект се вписва в обезпокоителната световна тенденция на *shrinking cities*, която регистрира изчезването на цели райони и градове. Резултат на дезурбанизацията, настъпила след близо 200-годишен демографски и икономически ръст, този процес носи социална несигурност, спад на заетостта и множество трансформации. Проектът, финансиран от Германия, насочва към изследване на генезиса на проблема и отчита регенерацията като успешен метод за неговото разрешаване (Ливърпул и Бирмингам). В регионален план са разгледани проектите *City Intensifieres* Варна (2003); *My City* (от програмата *Истанбул - европейска столица на културата 2010*) и *Улица Отец Паусий* (Пловдив, 2010), които в различен ракурс интерпретират темата за града, наследството и младата публика.

Обобщени, условията за постигане на резултат в тези и подобни проекти за градското развитие, се резюмират така:

- адекватна на условията концепция на проекта;
- оптимален избор на заинтересовани участници;
- публичен консенсус по параметрите на проекта и
- регламентиран многостепенен контрол за реализация на проекта.

Предложена е методика за разработване на проекти по обожаване/ревитализация на традиционни градски части, която включва следните етапи:

- подготвителен;
- оценка на състоянието и изводи;
- концептуален проект;
- ПУП/ПЗ и

- технически/работен проект
- етапи на изпълнение и
- промоциране на проекта.

Накрая е направен критичен анализ на българското законодателство, в обсега на ЗУТ, Наредба №7, Наредба за конкурсите, ЗАДСП, ЗКН и са изведени ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА ИЗМЕНЕНИЯ НА Наредба №7:

1. Изготвяне и поддържане на единен национален дигитален кадастър:

- подземен
- подводен и
- надземен - на регистрираните недвижими културни ценности (НКЦ), според класификацията на Чл. 45-50 от ЗКН;

2. Сертификация и режими на ползване на:

- сградните структури и
- техническа инфраструктура - налична и планова, за всички населени места и региони, където са регистрирани НКЦ;

3. Интегриране на съвременни обществени активности, приоритетно в централните, исторически формирани се градски части;

4. Усвояване на подпокривни пространства, като мярка за интензифициране на застрояката, без повишаване на нейната плътност;

5. Комплексна реконструкция на вътрешно-квартални пространства и структури, вкл. подземни;

6. Въвеждане на режим за регенериране на индустриални зони и терени за нови функции и дейности, с изключение на хипермаркети и молове;

7. Разработване на ПУП/ПЗ/РУП/Подробен устройствен план, план за застрояване, работен устройствен план/*за структурни единици/* ядро/квартал/и/, ансамбъл, улица и др.,

съгласно ОУП на града, а не само на единични/отделни /обекти/УПИ/, каквато е досегашната практика.

8. Разработка на разгънати/общии/, двустранни улични силуети, съгл. т. 2 в М- 1: 200 до 1:100, а не само на двете съседни сгради, както гласи новата ал.(6) на чл.113 от ЗУТ.

9. Ограничаване Кинт за ъгловите парцели в среда/ансамбъл на културно наследство до тези на действащия ПУП на квартала, като допустимата етажност се превишава максимум с един етаж, въз основа на детайлен архитектурен силует в М - 1:100;

10. Задължително спазване котите на приземен/етажен и покривен корниз с тези на обекта/ите/ на културното наследство;

11. Височината на приземния етаж за нови обществени функции в квартали и/или/ зони с недвижими културни ценности е съобразно височината на заварените такива обекти и е до 470 см., както това е било според действащия до 1944 г. закон ЗБНМ;

12. Задължително използване на традиционно установени за населеното място/ регион материали за архитектурно-строително изпълнение на нови обекти в среда с *местно* или *ансамблов* значение според категоризацията на чл. 50.(1), т. 3 т.4. от ЗКН, а за обекти от *световно* и *национално* значение т. 1 и т.2. от същия член, включително на технологията, методите и средствата за тяхното реставриране/реконструиране;

13. Изключения по т. 9, 10 и 6, само с детайлни архитектурни проект за улични силуетни планове в М - 1:100/50/.

Горните предложения се препоръчва да бъдат включени в наложителното изменение на Наредба №7, чрез използване на съответните технологични лостове/законодателна инициатива на професионални и браншови организации - САБ, КАБ, КИИП, сдружения и други подобни субекти, пряко свързани с тази специфична материя.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обновяването/ревитализацията на традиционните градски исторически центрове е онзи непрекъснат процес на комплексното им физическо, пространствено и социално развитие, съвкупността от които осигурява континуитета на антропогенната среда, като фундаментална и неразделна част от тоталната жизнена среда.

Интеграцията на тези традиционни центрове в съвременния живот на града следва да стане водеща в устройствената политика на общините и предпоставка за постигане на трайно устойчиво развитие на урбанизираните територии и райони.

Програмирането на параметрите на тази интеграция е големият проблем за решаване, с оглед осигуряване на надеждни инструменти за саморегулиране и регенериране на градската среда.

Изработването на динамичен модел за защита и намеса в градска среда, с висока степен на културно-историческа и художествена стойност е крайната цел на този процес, който включва следните методи:

- диахронен сравнителен анализ на примери от нашата и чужда практика, включително в ретроспективен, паралелен план за период от 30-35 години;

- прогнозни симултантни 3D-модели в ретроспективен план за извеждане принципи на намеса и постигане на оптимални параметри;

- конверсия на самия подход към градската среда, при който съществуващото е ценностната константа, а новото е интегрална величина, която подлежи на прогнозиране и моделиране.

Акцентът на ревитализацията като метод се измества върху границите на намеса, а не единствено върху паметника като автономен самостоен обект;

Устойчивото развитие е част от стратегията за ревитализиране на историческата градска среда на българските градове.

В този смисъл гаранция за устойчиво развитие на градската среда може да бъде единствено правилната и целенасочена политика за регенериране на историческата памет, като основа на това развитие, защото *Там където формите изчерпват разнообразието си и се разпадат, започва смъртта на градовете...* (Италио

Калвино, Невидимите градове, Изд. Народна култура, София, 1990.) А нали тъкмо това е опасността, която сме длъжни да избегнем в началото на третото хилядолетие, за да останат и занапред все така зрими градовете на нашата памет.

Научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд:

1. Направен е паралелен диахронен и ретроспективен анализ на градските структури през разглеждания период у нас, с примери от българската и чужда практика;
2. Изведена е авторска теза за ре/визия на архитектурната памет, като компенсаторен рефлекс за защита на архитектурното наследство от обществено-политическата конюнктура на последните 70 години;
3. Предложена е конверсия на централните градски структури за съвременни интегрирани обществени центрове, в противовес на унифицираната мол-култура;
4. Създадена е класификация на градските структури според функционален, строително-конструктивен и стилъв признак, включително терминологична класификация на методите за ревитализация, с нова категория – *постконструкция*, дефинирана и реализирана от автора;
5. Проектни разработки по темата за интеграция на културно-историческо наследство в нова структура, направени от автора, предхождат с близо 20 години реализациите у нас, познати по-скоро като „Фасадизъм“;
6. Допълнена е съществуващата методика за проучване на градски структури - открити/външни и покрити/вътрешни, с фазите - концептуален проект и промоциране на проекта, на основата на реализиран проект *Изчезващите къщи/Хубавите къщи*;
7. В резултат на изследването са формулирани предложения за изменения на действащото българско законодателство, в обхвата на ЗУТ, Наредба №7, ЗКН, ЗАПС.

Авторски публикации по темата на труда:

1. Преродени пространства - сп. *Архитектура*, бр.4/2010;
2. Бъдещето на българската архитектура се корени в повторния прочит на нейното европейско начало - сп. *Архитектура*, бр. 3/2009;
3. Видин - архитектурни ревизии - разширен вариант *E-Journal*, ВСУ, бр. 2/2009;
4. Реконструирани пространства - Сборник с доклади, изд. ВСУ, 06' 2009;
5. Видин - архитектурни ревизии - сп. *Архитектура*, бр. 6/2008;
6. Архитектурата - код за национална идентичност - Сборник с доклади, изд. ВСУ „Черноризец Храбър“, 06'2008;
7. Архитектурата - поглед отвътре - сп. *Простори*, бр.5/2005, изд. Морски свят;
8. Двете православни катедрали на Първомайстора - сп. *Знаци*, бр. 4/2004, изд. Елка Няголова;
9. [-Електронно издание LITERNET/publish_vekov/hvekov.htm](http://LITERNET/publish_vekov/hvekov.htm);
9. Да съхраним неповторимото и непреходното, в. *Пари*, 07.10.1994;